

PROCESY S ČESKÝMI SPISOVATELI

V tomto roce si připomínáme také jubileum – 45. výročí dvou velkých monstrprocesů proti české nekomunistické inteligenci, proti básníkům, spisovatelům a vědcům, a také několika tajných procesů, které se konaly právě před čtyřiceti pěti lety. Škoda, že tenkrát ještě nebyla radiační onkologie na takovém stupni jako dnes – pak by mnozí, kteří v Jáchymově pracovali bez základních hygienických opatření, by možná ještě žili mezi námi. Dnes jsou všichni tito spisovatelé až na básníka Zdeňka Rotrekla a několik jiných mrtví. Zatýkáni začalo hned po komunistickém puči 1948 a mezi prvními oběťmi byly dvě literární osobnosti, František Daniel Merth a Michal Mareš, Peroutkův spolupracovník, který prošel cestou vnitřní obrody a skončil na pravém opaku cesty, kterou jako mladý anarchista započal.

Následky těchto procesů pro české písemnictví a literárně-historickou vědu nebyly dodnes zpracovány. Jména popravených a vězněných jsou namnoze dosud ignorována v nových, narychlo vydaných čítankách a brožurách typu *Čtení bez cenzury*¹ a podobně; změna nastala až v minulém roce. Hluboké uznání zde zaslouží Obec spisovatelů, pod tehdejším vedením literárního kritika Milana Jungmanna, který jménem Obce spisovatelů a českého PEN-klubu zaslal výzvu poslancům Federálního shromáždění, v níž se mimo jiné zdůrazňuje: „Pocitujeme stud, že protesty těch, kdo byli vězněni a týráni v 50. letech, se marně a osaměle, jako by byly hlasem volajícího na poušti, dožadují potrestání zločinů na nich spáchaných i své vlastní sdostatek důstojné rehabilitace a chceme je podpořit v jejich požadavcích i v přesvědčení, že zločiny proti lidskosti promlčet nelze!“² V témže materiálu je ukázka, jak poctivě to Milan Jungmann a jeho spolupracovníci myslí: s přispěním Nadace Obce spisovatelů vyšla kniha básní katolického kněze F. D. Mertha *Na krvi býků*³ Merth, člověk

1 D. Zemanová: *Čtení bez cenzury*, Praha 1990.

2 *Zprávy Obce spisovatelů* 1992, č. 2.

neobyčejně skromný, byl jedním z prvních vězňů českého stalinismu. Odsouzen byl již v roce 1948 za domnělé „úklady o republiku“. Vysvětlení o jaké úklady se jednalo zůstal prokurátor dlužen. Z knih, které si zaslouží uznání, chtěl bych uvést především slovníkové dílo Zdeňka Rotrekla *Skrytá tvář české literatury*¹ a z oblasti filozofie práci Jiřího Gabriela *Kapitoly z české filozofie XX. století*², dále antologii *Na střepích volnosti*³ a další knihu Jaromíra Hořce *Doba ortelů*⁴, *Spisovatelé ve stínu Jaroslava Meda*⁵ a publikaci *Česká nezávislá literatura v ohlasech*⁶. Tyto a další práce by měly být zahrnuty do studia jak na gymnáziích tak i na univerzitách.

V době českého stalinismu bylo právo doslova degradováno na služku komunistických ideologů a jejich totalitní moci. Zmanipulovanou právní koncepci vypracoval Alexej Čepička za spolupráce Štefana Raise a pravi se v ní, že prý lid si zákony nejen dává, nýbrž i zákony sám vykonává. Tomu také odpovídá požadavek, aby soudce byl vázán celým právním systémem a nikoli jen zákony. Do nepřehledného právního řádu spadalo tehdy všechno a tento chaos byl v padesátých letech zneužit jak proti nekomunistické inteligenci tak i proti katolické církvi. Do právního řádu spadaly v éře ždanovismu netoliko zákony, ale i nařízení a vyhlášky výkonné komunistické moci. A tak cílem politických procesů nebylo hledání pravdy, ale dosažení předem určených politických výsledků. Techniku destrukce lidské osobnosti jsem zachytil v knize *Via dolorosa*⁷ Dvěma procesy proti spisovatelům a představitelům nekomunistické inteligence vyvrcholil teror v padesátých letech, kterým Komunistická strana Československa chtěla ovládnout celou kulturní a vědeckou oblast a zabezpečit vládu socialistického realismu v umění a marxismu-leninismu-stalinismu ve všech vědních oborech, především v oborech humanitních a právních věd. Komunistická strana se zmocnila kultury jako nástroje pro prosazování svých politických cílů. Už v dubnu roku 1952⁸, kdy se konal první

1 Z. Rotrekl: *Skrytá tvář české literatury*, Toronto 1987.

2 J. Gabriel (editor): *Kapitoly z dějů české filozofie*, Brno 1992.

3 J. Hořec (editor): *Na střepích volnosti*, Praha 1991.

4 J. Hořec: *Doba ortelů*, Brno 1992.

5 J. Med: *Spisovatelé ve stínu*, Praha 1995.

6 F. Knopp, J. Míka, J. Wiendl: *Česká nezávislá literatura v ohlasech*, Praha 1994. (Pro poznání české exilové literatury je nezbytné dílo F. Knoppa *Česká literatura v exilu 1948 – 1989*, Praha 1996.)

7 A. Kratochvíl: *Via dolorosa*, Toronto 1977. V knize je z Plzeňské Pravdy přetištěna technika destrukce lidské osobnosti.

8 Útoky a rezoluce byly v *Rudém právu* ze dnů 23. – 26. 4.

proces, bylo každému zřejmé, že běží o obdobné inscenované divadelní monstrprocesy, jaké se konaly v Moskvě na konci třicátých let. Také údajné „zločiny“, z nichž byli spisovatelé a intelektuálové obviněni, byly namnoze analogické a argumentace státních prokurátorů Miroslava Kolajji a Karla Čížka se lišila od moskevských procesů jen českým vulgarismem a antisemitismem. Zde se totiž prokurátoři Kolaja a Čížek přiučili něco i z vulgarismu nacistických prokurátorů z doby války, stanného práva a válečných rozsudků. Dokladů je dosti.

Jak vyšlo najevo z rehabilitačních řízení již v r.1967, Státní bezpečnost inscenovala tyto procesy v rámci dvou aktuálních kampaní: násilné kolektivizace venkova a boji proti katolické církvi, která nejlépe a nejdéle odolávala všem pokusům o její odtržení od Vatikánu a plné podřízení státnímu dohledu. První proces z dubna 1952 inscenovaný v Praze byl oficiálně označen jako „Proces proti spiklenecké a diversantské činnosti agentů Vatikánu v rámci Američany organizované Zelené internacionály“. Pokračováním tohoto procesu byl druhý proces se stejnými politickými a právními ždanovskými třídními rekvizitami, který se konal začátkem července 1952, tentokrát v Brně. Než mohly být procesy zahájeny, potřebovali důstojníci Státní bezpečnosti téměř rok, aby preparovali spisovatele a představitele opoziční inteligence. Václav Renč mi v roce 1969 řekl, že to byl nejhorší rok jeho celého života. Spisovatelé, kteří se nedali zlomit fyzickým ani psychickým nátlakem, byli před procesem narkotizováni. Odrazovým můstkem pro rozbor procesů byla první zpráva o rehabilitaci nekomunistických spisovatelů v *Literárních novinách*. Byla uveřejněna v nenápadné úpravě v rubrice *Stalo se*: „Ve dnech 24. a 25. ledna 1967 probíhalo u nejvyššího soudu v Praze odvolací řízení proti spisovatelům Josefu Knapovi a Františku Křelinovi, Bedřichu Fučíkovi, Václavu Prokúpkovi a dále pak proti Janu Langrovi, kteří byli odsouzeni pro protistátní činnost vesměs k vysokým trestům. Nejvyšší soud znovu přezkoumal celý případ a dospěl k názoru, že v jednání obžalovaných nelze spatřovat trestnou činnost a všechny zprostil v plném rozsahu obžaloby. Již dříve, při jed nání Krajského soudu v Brně v létě r. 1966, byli z této skupiny obviněných obžaloby v plném rozsahu zproštěni: Jan Zahradníček, Zdeněk Kalista, Ladislav Kuncič a další.“⁹

Abychom pochopili dosah zjištění, že „nejvyšší soud přezkoumal celý případ a dospěl k závěru, že v jednání obžalovaných nelze spatřovat

9 Rubrika *Stalo se*, (nepodepsáno), *Literární noviny* 4. 2. 1967.

trestnou činnost a všechny zprostil v plném rozsahu obžaloby“, musíme se vrátit k soudnímu přeličení z dubna 1952 a z července 1952. Procesy proti ruralistům a umělecky jim blízkým autorům, „obžalovaným za spiklenecké a diversantské činnosti v rámci Američany organizované Zelené internacionály“, probíhaly jednak v Praze, ve dnech 23. až 26. dubna, jednak ve dnech 2. až 4. června v Brně. V pražském procesu byl odsouzen k trestu smrti a popraven profesor Josef Kepka, dále básník Václav Renč odsouzen na 25 let vězení. Vedle nich bylo v tomto procesu dalších pět představitelů inteligence, většinou z bývalé lidové a republikánské strany: Otakar Čapek, Vlastimil Klíma, Antonín Chloupek, František Topol a Vilém Knebort – všech pět na doživotí. V brněnském procesu bylo odsouzeno 15 intelektuálů, prý také členů tzv. Zelené internacionály. Byl to pravý spisovatelský monstrproces, protože 13 z nich patřilo k představitelům moderní české literatury a literární kritiky. Josef Knap byl odsouzen na 11 let, František Křelina na 12 let, Jan Zahradníček na 13 let, Ladislav Jehlička na 14 let, Zdeněk Kalista a Bedřich Fučík na 15 let, Václav Prokůpek na 22 let, atd...

Pražskému procesu předsedal Otakar Baláš, státním prokurátorem byl Miroslav Kolaja. Zde několik záznamů z deníku *Rudé právo* k pražskému procesu: „Osmičlenná skupina špiónů a záškodníků ... připravovala spiknutí proti republice za řízení agentury Wall Streetu tzv. Zelené internacionály. Nepřátelské úsilí této skupiny bylo zaměřeno především proti budování socialismu na naší vesnici ... Cílem záškodnické skupiny bylo zničení samostatnosti a nezávislosti ČSR a její zapojení do amerického protektorátu tzv. ‚Evropské federace‘. Tohoto zločinného cíle se mělo dosáhnout pomocí nové světové války, vyprovokované Američany. Pro tento případ připravovali obvinění ozbrojený protistátní puč a pokoušeli se vytvářet k tomuto účelu teroristické bandy. Obvinění se dříve hlásili k různým politicky reakčním skupinám a směrům, avšak nakonec se ve své nenávisti k lidu sešli na jedné platformě.“¹⁰ To byl charakteristický úryvek z terminologie *Rudého práva* 50. let, které šířilo atmosféru strachu, nenávisti a výhrůžek. Podle *ČTK*, *Rudého práva* a *Tvorby* byl lyrik Jozef Kostohryz ve své výpovědi prý usvědčován, jak prostřednictvím ředitele Ústavu italské kultury v Praze, ve skutečnosti prý agenta Giorgia Albertiho, zasílal do zahraničí špiónážní zprávy. Do zahraničí zaslal také *Spisovatelské memorandum*, adresované Trumanovi, papeži Piu XII.,

10 *Rudé právo* 23. – 26. 4. 1952.

Churchilovi, De Gasperimu a Adenauerovi. Podle *Rudého práva*: „Nestoudný dokument, v němž záškodníci otevřeně vybízejí k rozpoutání útočné války proti vlastní zemi.“ Kostohryzovi, Renčovi a dalším dával prokurátor za vinu, že psali do revuí *Řád, Obnova* a týdeníku *Brázda*. Během Renčova výslechu vyšlo prý najevo, že tito škůdci měli spojení s agentem tzv. Zelené internacionály Hrabíkem a klerikálně-fašistickým ideologem Pavlem Tigridem. V pražském procesu se několikrát opakovalo i jméno Milady Horákové.

Jakou skutkovou podstatu hledat u takových „zločinů“, jako je „případ zvratu“ úkladné, konspirované začlenění našich zemí do – ovšem dodnes neexistující – „středoevropské federace“? Jak věcně a právně nepodstatná byla obvinění, tak byly podstatné drakonické tresty. Nemluvě o tom, že odsouzení byli veřejně ocejchováni za sprosté zločince, kteří se prý neštítí ukládat o státní samostatnost a nezávislost republiky ani za cenu nové války.

Brněnskému senátu předsedal Vladimír Podčepický a prokurátorem byl smutně proslulý Karel Čížek. *Rudé právo* přineslo zprávu ČTK, sestavenou převážně z projevu prokurátora a předsedy soudu: „Mnozí z těch, kteří v tomto procesu zasedli na lavici obviněných, byli za první republiky typickými představiteli kulturní reakce. Knap, Křelina a Prokúpek ve svých literárních pracích a na stránkách agrárních časopisů hlásali ve službách kapitálu falešná hesla o věčnosti majetkových rozdílů mezi lidmi a o ‚venkovu jako jedné rodině‘... Klamali tak pracující rolníky a snažili se je izolovat od stejně vykořisťovaných dělnických mas, aby je ideově odzbrojili a odváděli od boje proti jejich vykořisťovatelům. Bedřich Fučík, Zahradníček, Albrecht, Jedlička a Berounský přispívali do časopisů *Akord, Řád a Obnova*, kde hlásili ideologii tzv. stavovského státu a špinili revoluční tradice našeho lidu a naší kultury. V tomto duchu falšoval také docent historie Zdeněk Kalista naše dějiny... Vítězství lidu v únoru 1948, dosažené díky spojení pracujících rolnických mas s dělnickou třídou, vystupňovalo jen nenávist těchto věrných služebníků agrární kliky a vatikánské reakce k našemu lidu. Proto v r. 1948 přecházejí od otravování našeho kulturního a uměleckého života k přímé záškodnické protistátní činnosti. V září 1948 založili obvinění protistátní skupinu, která ve spojení se zrádnou emigrací v zahraničí a za podpory Vatikánu a amerických imperialistů sledovala cíl násilného zvratu politických poměrů u nás. Tato skupina byla vedena již odsouzenými zrádci Renčem a Kostohryzem. V plánu této skupiny bylo, v případě zvratu, začlenění

našich zemí do tzv. Středoevropské federace. Všichni se ocitli na lavici obviněných, neboť se ukázali být sprostými zločinci.“¹¹

V letech 1966 a 1967 Nejvyšší soud zdůraznil, že „v jednání obžalovaných nelze spatřovat žádnou trestnou činnost“ a všechny zprostil v plném rozsahu obžaloby. Jak vysvitlo z rehabilitačního řízení, o existenci Zelené internacionály se obžalování spisovatelé dozvěděli teprve při výsleších na Státní Bezpečnosti a u soudu. Řada otázek však zůstala nezodpovězených: Kdo a jakými metodami přinutil tyto velké slovesné umělce a vědce v roce 1952 k domnělým přiznáním? Jak ukázala rehabilitační řízení, byli spisovatelé a vůbec představitelé inteligence a vysokého duchovenstva vystaveni dlouhotrvajícím a stále se v různých variacích opakujícím výslechům. Jak dokumentují výpovědi svědků, především z prvního procesu z dubna 1952, při kterém byl popraven prof. Josef Kepka a básník Josef Kostohryz dostal doživotí a dramatik Václav Renč 25 let žaláře, byly u zatčených často realizovány tzv. „tvrdé stojánky“, které jeden z významných psychiatrických odborníků charakterizoval jako „drezúru na vygumování vlastní osobnosti“. V líčení tohoto odborníka čteme: „...po 24 hodinách neustálého stání se většinou vytvoří na nohách otok, vzniklý extravazací tekutiny z krevních cév. Kůže na nohách se napne a je velmi bolestivá. Poruší se krevní oběh, srdeční tep se zrychluje a dochází ke kolapsu. Naruší se funkce ledvin a nevytváří se moč, přičemž vězeň trpí strašnou žízni a pije vodu, která se však nevylučuje, ale pouze zvětšuje na nohou otok. U lidí, kteří jsou nuceni stát po dobu několika dnů, posléze dochází k delirantním stavům charakterizovaným ztrátou orientace, úzkostí, bludy a zrakovými halucinacemi. Všechny jmenované efekty a praktiky, od deziluze přes strach z bití až k neustálému nočnímu buzení sloužily k vyvolání exhausce. Je-li člověk u konce svých sil a je-li jeho osobnost již vlastně mrtva a bez vůle, neztrácí jenom svou identitu, ale často i základní pud k životu.“ Zde je vysvětlení, jak se mohli lidé s vysokou inteligencí stát loutkou opakující nazpaměť naučená přiznání. Mnozí byli narkotizováni. Drogování vězňů zavedli sovětští poradci do československé komunistické třídní justice. Svědectví jednoho z lékařů, pozdějšího politického vězně, které v roce 1968 bylo zčásti otištěno v plzeňské *Pravdě* a později doloženo dalšími materiály: „Tehdejší tzv. poradci byli znalci geniální, ovšem d'ábelské metody, jejíž stručný popis dali v překladu svým českým pomocníkům.“

11 *Rudé právo* 5. 7. 1952

Celou metodu podrobně znal dr. Sommer. Já sám jsem jeden z těchto nanejvýš důvěrných spisů, jejichž vynesení mimo objekt věznice se – jak říkali tzv. učitelé – trestalo smrtí, delší dobu vlastnil a dal jsem jej přečíst některým kolegům. Kromě toho jeden z českých vyšetřovatelů mi to přišel říci. Hnulo se v něm asi svědomí, protože já v té době již nebyl zástupcem šéflékaře justiční služby, ale politickým vězněm.“

V čem spočívá podstata této metody? Sovětský vědec, jenž ji pro Beriju vymyslel, říká v úvodu: „Jde o technicky docilené a záměrné rozdvojení vědomí.“ Takové klinické případy popsal již dávno Hellich, u nás Kuffner a našly i literární zpracování: Dr. Jekyll a pan Hyde. Pan Hyde jedná přísně logicky ve svém zájmu, ale v naprostém rozporu se svědomím a zdravým rozumem dr. Jekylla... Jak se tato metoda prakticky prováděla? „V nejtěžších případech, u osob se zvlášt' pevnou vůlí, stál vyšetřovaný proti intenzívně ozářené zdi. Vyšetřovatelé se neustále střídali a nutili ho k rychlým odpovědím na všechny možné otázky, až odpovědi začaly být konfúzní, zmatené. Když asi po deseti i více hodinách vyšetřovaný zavrával vyčerpáním a žízni, – u lehčích případů se dosahovalo vyčerpání zákazem sedět a rušením spánku –, dostal černou kávu s mescalinem. Po krátkém odpočinku následovala druhá fáze. Vyšetřovatelé začali vlastní slova všelijak kombinovat a nutit ho, aby tyto z části nesmyslné věty opakoval. Posléze se vyšetřovaný dostal na hranici depersonalizace, jeho výpovědi se začaly točit v kruhu, asi tak, jako v dopisech sebevrahů na rozloučenou, kdy pud sebezáchovy již mizí. Konečně řekl větu, kterou vyšetřovatel chtěl slyšet. V tom okamžiku dostal acetbron a ten tuto větu fixoval do jeho podvědomí. Podle terminologie vynálezce metody je to ‚umělý blud‘. Pak se celá metoda opakuje, fixované věty se skládají v program, který dostane – dnes bychom řekli – kybernetický intelekt, jenž u depersonalizovaného člověka zbyl. Před soudem pak drogovaný vězeň program jednoduše odříká.“¹²

Z procesů se spisovateli by se takových případů dalo uvést několik. Slavné románové svědectví Artura Koestlera *Tma o polednách* přímo vizionářsky demonstruje na příběhu revizionisty Mikuláše Salmanoviče Rubačova co vytrpěl např. Josef Kostohryz, ale i před ním popravený Závíš Kalandra se svým „doznáním před masami“, plným myšlenkové kataplexie a stranické hysterie. Otrásající je výpověď básníka Josefa Kostohryze před soudem:

12. *Pravda* 6. 6. 1968

„Předseda soudu Baláš: Co bylo cílem vaší záškodnické organizace?
Kostohryz: Zvrat lidově-demokratického zřízení.

Baláš: Jakou formou jste to chtěli udělat?

Kostohryz: Pomocí lživé propagandy, sabotážemi, špionáží a hlavně přípravami k rozpoutání nové světové války.,¹³

Padesátá léta byla léty zatykačů na literáty, byla to doba nadekretovaného socialistického realismu, který mimo svůj vlastní úzký kodex vylučoval všechno a neuznával nic. Stranicovou direktivou byl vztah slovesného umělce k moderní společnosti redukován pouze na vztah mezi uměním a komunistickou ideologií. Nastala doba ponižujících sebekritik (např. J. Mukařovský¹⁴) a i když toto období nebylo bez určitých, mnohdy i překvapivých ojedinělých změn a výkyvů, celkově se dá doložit, že socialistický realismus byl v padesátých letech faktickým programem destrukce a demontáže literárních hodnot písemnictví a v té době ještě završený navíc pseudovědeckou, namnoze kostrbatě překládanou marxistickou terminologií.

Autoři, o nichž jsem mluvil, jsou mrtví, ale svým dílem i životem jsou v Pantheonu těch, kteří ač zemřeli, vždy budou žít mezi námi – jejich „soudcí“ a cenzoři již jsou nebo budou zapomenuti.

13 *Rudé právo* 5. 7. 1952.

14 *Tvorba* 1951, s. 964.